

tercemeti's-Şemâil adlı tercüme ve şerhiyle (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 272; Lala İsmâil, nr. 26; Kasıdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 75) Fâzıl Ahmed Paşa'nın isteği üzerine derlediği kırk hadisin (*Tercüme-i Hadis-i Erbaîn*) tercüme ve şerhi (Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 473; Ayasofya, nr. 4813), Beyzâvî'nin *Ṭavâli'u'l-envâr fi'l-keîlâm*'ı ve Mîr Ebû'l-Feth'in âdâb-ı münâzaraya dair eserine hâşiyesi (Belîğ, s. 415; Şeyhî, II-III, 301), Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ'* (a.g.e.ler, a.y.ler), Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl* (Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 39) ve Teftâzânî'nin *Tehzîbü'l-manîk* (a.g.e.ler, a.y.ler) adlı eserlerine ta'likâtı bulunmaktadır. Türkçe şiirlerinde Ahmedî, Farsça şiirlerinde Hâce mahlasını kullanan İshak Hocası'nın mecmualarda kalmış pek çok gazel, kaside ve lugazı da vardır (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 618; Esad Efendi, nr. 3785; Fâtih, nr. 4101). H. Nihal Atsız, asıl adının Ahmed Rızâî olduğunu söylüyorsa da (bk. bibl.) kaynaklarda onun Rızâî nisbesine rastlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Safâî, *Tezkire*, İSAM Ktp., nr. 5633, vr. 28^a-29^a; Belîğ, *Güldeste*, s. 411-417; Şeyhî, *Vekâ-yiu'l-fuzalâ*, II-III, 32, 301-303, 586, 613; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 113-116; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 95-96; *Sicill-i Osmânî*, I, 236; *Osmanlı Müellifleri*, I, 232-233; Vasfî Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1970, s. 458-459; Halûk İpekten v.dğr., *Tezki-relere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, s. 16-17, 518; Cemil Akpınar v.dğr., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, s. 372-376; Ali Canip [Yöntem], "İshak Hocası Ahmed Efendi", *HM*, sy. 67 (1928), s. 283-284 (aynı yazı için bk. *Prof. Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri* [haz. Ahmet Sevgi – Mustafa Özcan], İstanbul 1996, s. 138-143); H. Nihal Atsız, "İshak Hocası veyâ Ahmed Rızâî", *TA*, XX, 232.

REŞAT ÖNGÖREN

İSHAK b. HUNEYN

(إسحاق بن حنين)

Ebû Ya'kûb b. Huneyn
b. İshâk el-İbâdî
(ö. 298/910)

Eski Yunan felsefe ve biliminin
İslâm dünyasına geçişine
katkıda bulunan
Nestûrî mütercim ve hekim.

215 (830) yılı civarında doğdu. Aslen Hîreli olan İbâd isimli bir Nestûrî Arap kabilesine mensuptur. Eğitimi büyük ölçüde ünlü bir hekim, mütercim ve filozof olan babası Huneyn b. İshâk'a borçlu olduğu anlaşılmaktadır. Bağdat'ta yoğun

olarak tercüme faaliyetlerinin sürdürüldüğü bir ortamda yetişti. Yunanca, Süryânîce ve Farsça öğrendi. Câlî'nûs'tan yaptığı tıp tercümelerinde babasına yardım etti. İbnü'n-Nedîm, onun Arapça'ya hâkimiyetinin babasından daha ileri derecede olduğunu söyler. Bilgisi ve kültürü yanında edebî zevki de olan seçkin kişiliği sayesinde Halife Mu'temid-Alellah, Mu'tazid-Billâh ve Müktefî-Billâh ile Mu'tazid'in veziri Kâsım b. Ubeydullah'ın dostluğunu kazandı, saray hekimliği yaptı. Beyhakî, onu Müktefî'nin nedimi ve müneccimi diye tanıtır ayrıca iyi bir müslüman olarak takdim ederse de ihtidâ ettiğine dair bilgi diğer kaynaklarca teyit edilmemiştir. Özellikle hayatının sonlarına doğru Kâsım b. Ubeydullah'ın en yakın sırdaşı oldu (İbnü'n-Nedîm, s. 343; İbnü'l-Kıftî, s. 80). Çağının birçok ilim ve fikir adamı gibi İshak b. Huneyn de şiirle meşgul olmayı sever ve kendisi de şiir yazardı (bazı şiirleri için bk. İbn Ebû Usaybia, s. 275); ayrıca ona edebî ve hikemî mahiyette sözler de nisbet edilir. Fakat İshak şöhretini tercümedeki başarısıyla kazanmıştır. İshak b. Huneyn felç olarak Rebîülevvel veya Rebîülâhîr 298'de (Kasım-Aralık 910) Bağdat'ta öldü.

İshak b. Huneyn babasının etrafında oluşan tercüme grubunun en aktif üyelerindedir. Ancak tıp konusundaki eserlerin çevirisine fazla ilgi göstermemiş, bu tür çevirileri grubun diğer üyelerine bırakarak kendisi başta felsefe, matematik ve astronomi olmak üzere başka alanlara ağırlık vermiştir. Yunanca'dan Süryânîce'ye ve daha çok Arapça'ya yaptığı bu çevirilerinde, ona babası Huneyn ile aynı tercüme grubunun üyeleri olan halasının oğlu Hubeş b. Hasan el-A'sem ve İsâ b. Yahyâ'nın yardımcı oldukları, Sâbit b. Kurre'nin de onun yaptığı çevirileri gözden geçirdiği belirtilmektedir.

Eserleri. İshak b. Huneyn'in kendi te-lifleri daha çok tıp ve eczacılık alanlarındadır. Bunlardan *Târîhu'l-eṭṭebbâ'* ve *l-felâsife*, eski Yunan tabiplerinin biyografisine dair Arapça olarak yazılmış ilk eser kabul edilir. Müellif, Vezir Kâsım b. Ubeydullah'ın isteği üzerine yazdığını bildirdiği eserde Yahyâ en-Nahvî'nin aynı konudaki bir çalışmasından yararlandığını belirtmektedir. Kitap, başlangıç döneminde tıp ilminin din ve felsefe tarihiyle olan ilişkisini tesbit etmek üzere yapılmış ilk inceleme denemesi özelliğini taşır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 691) kayıtlı mecmua içindeki nüshası (vr. 125^a-128^a) Franz

Rosenthal tarafından bir tanıtma yazısı ve İngilizce çevirisiyle birlikte neşredilmiştir (*Oriens*, VII [1954], s. 61-71). Kitabın diğer bir neşrini de Fuâd Seyyid gerçekleştirmiştir (Beyrut 1405/1985). Eser İbn Cülcül'ün kaynaklarındandır. İshak b. Huneyn'in diğer bazı çalışmaları da şunlardır: *Kitâbü'l-Edviyeti'l-müfrede 'ale'l-hurûf*, *Mârifetü'l-bevl*, *Kitâbü'l-Künnâş el-laṭif*, *el-Muhtaşar fi't-ṭib*, *el-Edviyetü'l-mevcûde bi-küllî mekân*, *Kitâbü't-Tiryâk*, *Âdâbü'l-felâsife ve nevâdirühüm*. *Kitâbü'n-Nefs* de ona nisbet edilerek Ahmed Fuâd el-Ehvânî tarafından neşredilmiştir (Kahire 1950).

İshak b. Huneyn'in yaptığı tercümelerden bazıları da şunlardır: Aristo'nun *Kitâbü'l-Maḳûlât*, *Kitâbü'l-İbâre* (babasının Süryânîce çevirisinden Arapça'ya); *I. Analitikler* (bir kısmını babası, bir kısmını da kendisi çevirmiştir); *II. Analitikler* (Süryânîce'ye); *Kitâbü Mevâzî'l-cedel* (Süryânîce'ye); *Kitâbü'l-Haṭâbe*, *Kitâbü'l-Kevn ve'l-fesâd*, *Kitâbü'n-Nefs*, *Kitâbü'l-Ahlâk* adlı eserleriyle *Metafizika*'nın "küçük a" bölümü; Eflâtun'un *Sofistler*'i; Öklid'in *Kitâbü'l-Uşûl*, *Kitâbü'l-Menâzir* ve *Kitâbü'l-Mu'tayât*; Batlamyus'un *el-Mecisti*, Archimedes'in *el-Küre ve'l-üşuvâne*, Menelaos'un *el-Eşkâlü'l-küriyye*, Autolicus'un *Kitâbü'l-Küreti'l-müteharrike* başlıklı eserleri (te-lif ve tercümeleriyle bunların yazma nüshaları hakkında geniş bilgi için bk. Brockelmann, I, 207; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 198-199; Sezgin, III, 268; V, 273; Ferîd Vecdî, I, 268). Ayrıca Grek kültürüne ait felsefî mahiyette özdeyişlerin toplandığı *Nevâdir felsefiyye* başlıklı bir tercümesi yayımlanmıştır (nşr. Selâhaddin Abdullah, *MMMA*, XLII/2 [Kahire 1988], s. 65-108).

BİBLİYOGRAFYA :

İshak b. Huneyn, *Târîhu'l-eṭṭebbâ'* (nşr. Franz Rosenthal, *Oriens* içinde), VII (1954), s. 61-71; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 55-60; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 343; Beyhakî, *Teimme*, Dimaşk 1365/1946, s. 18-19; İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-ulemâ'* (Lippert), s. 80; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ'*, s. 274-275; Brockelmann, *GAL*, I, 207; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 198-199; Sezgin, *GAS*, III, 268; V, 273; Ferîd Vecdî, *DM*, I, 268; Nabil Shehaby, "İshâq ibn Hunayn", *DSB*, VIII, 24-26; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 89, 95, 98, 102, 107, 118, 155, 192, 231-232, 263; Kemâl es-Sâmerrâî, *Muhtaşaru târihi't-tıbbi'l-Arabî*, Bağdad 1404/1984, I, 459-462; H. Suter, "İshak", *IA*, V/2, s. 1075; G. Strohmaier, "İshâq b. Hunayn", *El²* (Fr.), IV, 115; Muhammed Ali Mevlevî, "İshâk b. Huneyn", *DMB*, VIII, 232-235.

HASAN KÂTIPOĞLU – MUSTAFA ÇAĞRICI